

V. Літературні та мистецькі форми культурного діалогу українців зі світом

УДК (821.161.2:82.09):(-27.543)

Людмила Грицик

Глобалізація: український літературознавчий дискурс

У статті простежується «вернісаж» глобалізаційних рефлексій і розвиток на цьому тлі українського літературно-критичного дискурсу.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, інтеграційні стратегії, літературно-критичний дискурс, глокалізація, діалоговість літератур.

The article deals with variety of thoughts about the globalization positions and the development of the Ukrainian literary critical discourse based on it.

Keywords: Globalization Processes, Integration Strategy, Literary Critical Discourse, Glocalization, Dialogs of the Literatures.

Культурний зсув, властивий європейським літературам, процеси транскulturизації, локусних інтересів, пов'язані з глобалізацією, властиві й українській літературі, хоч виражені не настільки чітко. Знаки постмодерну присутні у всіх жанрах (прозі – О. Забужко, Ю. Андрухович, В. Медвідь, Є. Пашковський; поезії – «Нова дегенерація», автори львівського часопису «Четвер»; драматургії – О. Жолдак, Я. Верещак, Неда Неждана; критиці – С. Павличко, Т. Гундорова, Н. Зборовська, А. Мережинська). Відступ від усталених класичних форм та інституційно впорядкованих знань, гра знаків і постійно зміщуваних інтертекстуальних полів, «стирання бінарних опозицій», граней між високим мистецтвом і кітчем, «свідома еклектика», цей справжній «ярмарок української модерності» властиві багатьом творам української літератури. «Ринок, – констатує Т. Гундорова, – не є лише економічною структурою, але також культурною інституцією, яка передбачає цілий ряд ритуалів, жестів і виробляє свою особливу мову... Це – можливість спілкування, комунікації» [3, с. 316]. Маючи багато спільного із сучасною художньою практикою американської та європейських літератур, засвідчуючи «тяжіння» (О. Зверев) до глобальної культури, українські «тексти і візії» (Ю. Іздрик) залишаються, все ж, інші: духовний контекст, у якому з'явився постмодернізм в українській літературі (запізнілий за Н. Маньковською [14]), переважно «тутешній». Це, переконує О. Пальховська [16, с. 17], «пострадянський феномен», а не постіндустріальний, як на Заході. Не буду торкатися суті глобалізації, В. Мореревого [7, с. 94–95] визначення самого терміна. Скажу лише про те, що проєкція його на літературне поле наводить на роздуми. Однозначним є те, що «визвольний проєкт», який за М. Павлишиним [15, с. 218] «базувався на прагненні відмежувати і зміцнити українськість...», втратив умотивованість. Чи не найважливіша донедавна в українській літературі визвольна ідея відійшла на інший план. Проте глобалізація загострила, як помічають дослідники, «низку складних і неоднозначних за своїми наслідками проблем». Так, І. Лімборський [13, с. 30–31] серед них називає зміну моделі репрезентації національних літератур, їх включеність у світовий літературний процес.

Беру в руки книгу Н. С. Трубецького «Наследие Чингисхана» (М., 2007) і натрапляю тут на давню, але тепер видану (і дуже сьогоднішню!) публікацію дискусії Н. Трубецького з Д. Дорошенком під назвою «К проблеме украинской культуры» з п'ятого тому «Евразийского временника» зі знайомим поділом на «верхній» і «нижній» поверхи культури. Нижній (локальні «обласні» – це російська, білоруська,

українська), верхній – загальнолюдська, загальноросійська. «Для того, чтобы стать общечеловеческой... – підсумовує Н. Трубецької [20, с. 555], – всякая культурная ценность, созданная украинцем, великороссом, белорусом, должна была... прежде всего стать общерусской». І далі: «русская культура в будущем включится в особую евразийскую культуру» [20, с. 558]. Глобалізаційні наративи давні. Не випадково дослідники, наприклад, чех Я. Корженський [12], розглядають подібні інтеграційні тенденції як «сучасний варіант «тисячолітніх інтеграційних констант» [12, с. 95]. Їх навряд чи й можна пов'язувати з конкретними іменами, наприклад, Р. Робертсоном (1985 рік, за І. Дзюбою), соціологією, антропологією чи іншими галузями. Змінюються передбачувані моделі, акценти (політичні, економічні, культурні). До них долучаються нові проблеми.

Пафос глобальності, яким перейнято чимало публікацій і виступів на різного рівня форумах і конференціях, насторожує політичними крайнощами і глобалістськими формами уніфікації та інтеграції. Вони нагадують ідеологічно облаштований дах «єдиної багатонаціональної радянської літератури», що знайшла своє теоретичне обґрунтування у передмові до однойменного восьмитомного видання [10, т. 1].

У зв'язку з цим можна зрозуміти занепокоєння Саймона Дюринга: «Націоналізм (а він асоціюється у нього із формою свободи – Л. Г.) має не таке розуміння впливу і значення у периферійних народів, як у світовій силі» [6, с. 565].

Простежуючи витоки глобалізаційних процесів, спираючись на досвід античності, середньовіччя й сучасної літератури, відомий український літературознавець І. Дзюба констатує: «З одного боку глобалізація змушує рахуватися із собою як безумовний факт («метафакт») історії, але, з другого – її імперативність не знімає проблем, сумнівів і тривоги» [5, с. 26]. Насамперед у тому, що стосується «культурних проєктів» глобалізації. Найбільш тривожним у міркуваннях І. Дзюби видається те, що пов'язане із втратою національного коріння, творенням «негативних синтезів», споріднених із уніфікацією. «Чи можна глобалізацію... уважати... вираженням об'єктивної потреби всесвітньо-історичного розвитку?» – сумнівається І. Дзюба. Сумнівами або й відкритим запереченням, несприйняттям її перейняті міркування Я. Кучинського, Д. Ікеди, М. Шкандрія, В. Дончика. Вловлюю інші погляди на глобалізаційні процеси в ідеях «нового культурного синтезу» Дерріди та «культурної гібридності» Г. Бгабги, ключових положеннях постколоніальних студій Е. Саїда, Н. Харісона, Г. Співак та ін. Примітно, що переважна більшість дискусій розгортаються не лише

на рівні антиглобалістських гасел, ідей. «...глобалізацію презентують під різними кутами зору», продукуючи, як зазначає І. Чудовська-Кандиба, «різні наративи глобалістської» [22, с. 11]. В одній зі своїх розвідок авторка з гумором пише про неї як «загальносвітову п'єсу під назвою «Глобалізація». Як би там не було, але, погоджуюся, глобалізація «стимулює до рефлексій». У тому числі і про глокалізацію. «Це дало би змогу, – відзначає І. Дзюба, – не протидіючи позитивним тенденціям глобалізації (серед них, наприклад, М. Ільницький називає широкий доступ до культурного розмаїття через засоби масової інформації – Л. Г.), зменшити її уніфікаторську дію та повніше розкрити творчий потенціал усіх людських спільнот» [5, с. 29]. Глокалізація, над якою міркує Р. Робертсон (іду за його працею «Глокалізація: часопростір, гомогенність – гетерогенність»), сприймається як процес, позбавлений категоричних рухів і рекомендацій. Вона, за Робертсоном, «передбачає одночасність і взаємопроникнення того, що ми звичайно називаємо глобальним і локальним, ... універсальним і партикулярним» [18, с. 67]. Тут одне уможлиблює інше. Відтак ідея глобалізації передбачає творення і залучення локальності, локальне автор трактує як «мікропрояв глобального». І ще одна концептуальна думка професора Пітсбурзького університету: «Питання слід ставити не як «або – або», обираючи одну із тенденцій, а радше досліджувати шляхи, якими обидві тенденції стали характерними для нашого життя...» [18, с. 51]. Як виходить із міркувань ученого, глобальне передбачає культурний, географічний плюралізм, де має місце й локальне (те, що відстоює ідеологію домівки), глобалізація як «низка процесів», а не «унікальний стан». Проте не можна не помічати й думок/поглядів, перейнятих перш за все тривогою за долю локального/ національно специфічного [19, с. 441]. «Вернісаж» глобальних думок, представлений соціальним дискурсом (І. Чудовська-Кандиба) властивий і літературознавчим працям.

Ще 1945 року, перебуваючи в еміграції в Європі, відомий уже тоді український літературознавець Ю. Шевельов одним із «провідних напрямів... літературного руху» називав шлях «від загальнолюдського – до національного». Не для того, щоб відійти від загальнолюдського, а, навпаки, щоб з більшою силою його проголосити і підкреслити... Щоб не копіювати загальнолюдське, а збагатити його». Міркуючи над ідеалом національної літератури, автор наголошує, що має на увазі нації «не в етнографічному розумінні, а в розумінні суверенної європейської нації, яка тому претендує на місце в Європі, що має що свого Європі сказати» [23, с. 607]. «Звичайно, самою національною ознакою, – уточнював Ю. Шевельова І. Багрянний, – не вичерпуються прикмети великої літератури, але це є першою передумовою» [2, с. 12].

Мова йде про національну літературу, яка разом із іншими представляє явище світової літератури, комплексу «взаємопроникаючих (за М. Конрадом) систем національних літератур, себто явища, що не накладається на них, а твориться ними» [9, т. 1, с. 19]. Єдність, яку обґрунтовує М. Конрад, не тільки не заперечує, але й передбачає плюралізм, розмаїття.

Глобалізаційні процеси, як уже було сказано, по-різному торкнулися української літератури. Вони змінили тканину багатьох творів, стали темою багатьох літературознавчих праць. Але, на жаль, не зробили літературу відомою у світі. Пригадується у зв'язку з цим інтерв'ю О. Пахльовської – поетеси, культуролога, людини, яка з 1990-х років працює в Римі. В ньому озвучені тонкі спостереження вченого-практика

з приводу міжлітературних процесів. «Інтерпретована в європейському ключі українська культура виявляє несподівані етичні, естетичні, філософські ресурси, в яких західна ментальність відчуває потребу, – ділиться думками автор. – Ми і вони постають не як протиставлення, а як взаємодіючі субстанції... це ідеальна формула буття України та її культури у світі: збереження й оновлення своєї ідентичності через європейські коди» [16, с. 55]. Як бачимо, акцент робиться не на протиставленні свого іншому, а виявленні внутрішньої своєрідності розмаїття літератур. «Іншість – самість» – тут не є опозицією. «Сам як інший» – вже одразу визначає, – за П. Рікером, – що самість самого... до такої міри глибоко імплікує іншість, що перша виявляється немислимою без другої і постає через другу» [17, с. 10]. По суті, тут «уможливлюються (Р. Шукуров) невидимі процеси «діалогічного проникнення» (М. Бахтін) однієї літератури в іншу. Будь-яка комунікація – це вихід за межі Себе, назовні свого до іншого, поєднання Себе з Іншим», – зауважує Р. Шукуров [24, с. 10]. Українська «глобальна корпорація» не готова до стирання, «трансформації» свого обличчя, аби стати поміченою на світовому ринку. Хоч потреба «системної інтеграційної стратегії» (М. Павлишин) є досить актуальною. На моє переконання, література може йти у «глобалізований світ» кількома шляхами. Один із них – це наявність творів, які органічно вписуються в систему цінностей, вироблених глобалізованою свідомістю. Бо «в кожному образі, картині, – за Б.-І. Антоничем, – ... є стільки мистецьких творів, скільки цей образ має сприймачів» [1, с. 470].

Інший шлях – це якісні художні переклади, що, зважаючи на тенденції до абсолютної свободи і варіативності літературної творчості були б затребовані і сприймалися «як свої». На цікаві приклади, наприклад, посилається І. Лімборський, простежуючи процеси рецепції Шекспіра в Китаї [13]. Належне місце мусять посісти й різноманітні процеси взаємопізнання і взаємозбагачення літератур, що є важливим і перспективним у глобалізованому світі з часом несподіваними поворотами на зразок «ареальної консолідації».

Практика показала, що серед різних чинників розвитку цивілізацій – внутрішніх, зовнішніх – останні, зумовлені взаємодією сусідніх цивілізацій, вважаються найпотужнішими джерелами розвитку людства. «При цьому природно очікувати, – відзначає Є. Фролов, – розмаїті комбінації відношень, однак головними тенденціями слід вважати конструктивний діалог або боротьбу» [21, с. 99]. На ті ж джерела розвитку як «мистецьку мету» національної літератури вказує і В. Державин. Уточню: моє трактування національної літератури ґрунтується не на «описово-етнічному» чи «описово-лінгвістичному» розумінні (це речі, за словами В. Державина, взаємопов'язані, проте відмінні), а усвідомленні її як «літератури, яка формує націю духовно, тривало позначаючись на її ментальності» [4, с. 56]. Спричинені «зустрічними хвилями» (О. Веселовський) процеси взаємозбагачення, пізнання літератур у просторі світової літератури означають інтеграцію не як злиття, нівеляцію, а органічне, зумовлене розвитком кожної літератури взаємопроникнення, трансформацію художніх явищ. Очевидним є й інше. Сучасний історико-літературний процес потребує для свого осягнення визначення перспектив нових наукових технологій, прийомів, напрацьованих не лише літературознавством, культурологією, психологією, а й іншими галузями. Вони увиразняють шляхи, на яких стикаються у постійному діалозі літератури, глобальні закономірності й літературні

феномени, властиві окремим культурним регіонам. Мають рацію дослідники, які протегують «гнучкішу парадигму» літературознавчих досліджень (Н. Висоцька), де рівняння «єдність світової культури = єдності несхожого» не матиме ознак явища з багатьма невідомими.

1. *Антонич Б.-І.* Національне мистецтво / Б.-І. Антонич // Антонич Б.-І. Твори. – К.: Дніпро, 1998. – 470 с. 2. *Багрянний І.* Думки про літературу / І. Багрянний // Літературна Україна. – 2014. – 27 березня. 3. *Гундорова Т.* Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми / Тамара Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. 4. *Державин В.* Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці / В. М. Державин. – Івано-Франківськ, 2005. – 492 с. 5. *Дзюба І.* Глобалізація і майбутнє культури / І. Дзюба // Слово і час. – 2008. – № 9. 6. *Дюринг С.* Література – двійник націоналізму? / С. Дюринг // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л.: Літопис, 1996. – 633 с. 7. *Енциклопедія постмодернізму.* – К.: Основи, 2003. – 503 с. 8. *Зверев О.* Американська література в період глобалізації / О. Зверев // Американська література на рубежі ХХ – ХХІ століть. – К.: Вид-во Інституту міжнародних відносин, 2004. 9. *Історія всемирної літератури:* В 9 т. – М.: Наука. – 1983–1994. 10. *Історія совєтської многаціональної літератури:* В 8 томах. – М., 1972. 11. *Ільницький М., Будний В.* Порівняльне літературознавство / М. Ільницький, В. Будний – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с. 12. *Корженський Я.* Коммунікація в Європе: глобалізація і етнічність / Я. Корженський // Глобалізація – етнізація. Етнокультурні та етнологічні процеси. – В 2-х кн. – Кн. 1. – М.: Наука, 2006. – 947 с. 13. *Лімборський І.* Світова літе-

ратура і глобалізація / І. Лімборський. – Черкаси: Брама-Україна, 2011. – 192 с. 14. *Маньковская Н. Б.* Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – Иркутск: Вост.-Сиб. кн. изд-во, 1999. – 415 с. 15. *Павлишин М.* Канон та іконостас. Літературно-критичні статті / Марко Павлишин. – К.: Час, 1997. – 447 с. 16. *Пахльовська О.* Українська культура виявляє несподівані ресурси / О. Пахльовська // Київська Русь. – Кн. 5. – 2007. – С. 53–60. 17. *Рікер П.* Сам як інший / П. Рікер. – К.: Дух і Літера, 2002. – 456 с. 18. *Робертсон Р.* Глокалізація: часопростір, гомогенність – гетерогенність / Роланд Робертсон // Глобальні модерності. За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша та Р. Робертсона. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 48–72. 19. *Соснова М.* Глобалізація і етнізація в театре / М. Л. Соснова // Глобалізація – етнізація: етнокультурні та етнологічні процеси: в 2 кн. Отв. ред. д. філол. н. Г. П. Нешименко; Научн. совет РАН «История мировой культуры»; Институт славяноведения РАН. – Книга II. – Раздел VI. Язык и искусство в эпоху глобализации. – М.: Наука, 2006. – С. 441–459. 20. *Трубецкой Н.* Наследие Чингисхана / Н. Трубецкой. – М.: Эксмо, 2007. 21. *Фролов Э. Д.* Проблемы цивилизаций в историческом процессе / Э. Д. Фролов // Вестник Санкт-Петербург. ун-та. Серия 2. История. – СПб, 2006. – С. 96–100. 22. *Чудовська-Кандиба І.* Вернісаж нарисів глобалізації в українському соціальному дискурсі // Глобальні модерності. За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша та Р. Робертсона. – К., 2008. 23. *Шевельов Ю.* Стилї сучасної української літератури на еміграції / Юрій Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. 24. *Шукуров Р.* Введение или Предварительные замечания о чуждости в истории / Р. М. Шукуров // Чужое: опыты преодоления. Очерки из истории Средиземноморья. – М.: Алетей, 1999. – С. 9–32.

УДК 347.782(=161.2): 316.722(4)

Олена Щербатюк

Українська художня традиція на тлі європейського культурного простору

У статті висвітлено питання співвіднесення специфіки української художньої традиції з історичною динамікою та ключовими характеристиками європейського культурного простору.

Ключові слова: українська культура, художня традиція, історична динаміка, культурний простір.

The questions of the specific correlation between the Ukrainian art tradition and historical dynamics and key characteristics of the European cultural space are characterized in the article.

Keywords: Ukrainian Culture, Art Tradition, Historical Dynamics, Cultural Space.

Сучасний історико-культурний контекст з необхідністю стимулює увагу до смислового наповнення терміну «європейський», окреслення культурних координат «європейського простору», визначення як його суттєвих характеристик, так і форм співвіднесення окремих традицій та «загальноєвропейського досвіду» (при очевидній теоретичній умовності останнього формулювання), що принципово важливо й для української гуманітаристики. Адже модерне осмислення історичної динаміки європейського культуротворення передбачає виокремлення рис цілісності в його становленні та розвитку на різних етапах формування концепту «Європа» з урахуванням своєрідності культурних світів окремих спільнот.

Свого часу Д. Чижевський в міркуваннях щодо застосування «схеми загальноєвропейського розвитку до українського матеріалу» показово підкреслював, що йдеться не про «залежність» від «заходу», «західні впливи», не про «паралельне проходження через ті самі стадії», – «український культурний розвиток мусимо визнати складовим елементом загальноєвропейського, українську культуру – елементом європейської цілості» [10, с. 4]. Визначені акценти і сьогодні є продуктивною теоретичною позицією, що може бути застосована як до культурних полів в цілому, так і до їх окремих сегментів. У контексті відчутної сьогодні в культурі

домінанти візуальності й помітного «візуального повороту» в гуманітарних студіях уявляється доцільним звернути увагу на художню традицію й образотворчий вимір культурного процесу як свідчення певних свідомісних орієнтацій. Є можливим виходити з традиційної на сьогодні логіки розвитку художнього процесу, ґрунтуватись на усталених уявленнях щодо розвитку європейських стилів, зміни пластичних систем й спиратися на часткові приклади з української практики, аналізовані як в ґрунтовних мистецтвознавчих розвідках П. Білецького, Л. Міляєвої, П. Жолтовського, В. Овсійчука, В. Федорука, В. Александровича та ін., так й у культурологічних узагальненнях І. Лисяк-Рудницького, І. Шевченка, М. Поповича.

Маємо на меті окреслити специфіку історичної динаміки української художньої традиції у співвіднесенні із загальноєвропейськими культурними процесами; стисло узагальнити принципіву своєрідності окремих етапів; унаочнити актуальність заявлених бачень для сучасної гуманітаристики та українського культурного простору в цілому.

Початково є необхідним виокремити місце вітчизняної традиції в просторі «народження Європи». Жак ле Гофф окреслює декілька шарів «поступового становлення» її основ. «Початковий начерк» в «період нашестя варварів на Римську